

УДК 342.001

DOI: 10.33098/2078-6670.2019.8.20.98-104

ПРАВОВА ПРИРОДА ДЖЕРЕЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Волошенюк Галина Богданівна,

аспірант кафедри конституційного права та порівняльного правознавства

Ужгородського національного університету,

м. Івано-Франківськ, вул. Кисілевської, 6, 76002, Україна

e-mail: galichka0806@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4953-4877>

Мета. Метою роботи є проаналізувати поняття та проблематику правової природи джерел конституційного права України та проаналізувати основні підходи щодо розуміння джерел конституційного права та їх рис. **Методика.** Методика включає комплексний аналіз та узагальнення наявного науково-теоретичного матеріалу та формулювання відповідних висновків та рекомендацій. Під час дослідження використовувались наступні **методи** наукового пізнання: термінологічний, логіко-семантичний, функціональний, системно-структурний, логіко-нормативний. **Результати.** В процесі дослідження окреслено основні підходи щодо розуміння джерел конституційного права та їх рис. Виходячи з цього підсумовано ці підходи та запропоновано своє бачення правової природи джерел конституційного права України через розкриття їх функцій та ознак. **Наукова новизна.** У статті розглянуто правову природу джерел конституційного права України, окреслено основні підходи щодо розуміння джерел конституційного права та їх рис. Підсумовано ці підходи та запропоновано своє бачення правової природи джерел конституційного права України через розкриття їх функцій та ознак. **Практична значимість.** Результати дослідження може бути використано у правотворчій та правозастосовній діяльності.

Ключові слова: джерела конституційного права України; правова природа; основні підходи та риси.

Galyna Volosheniuk

PhD student in the Department of Constitutional Law and Comparative Law, Uzhgorod National University, Ivano-Frankivsk, Kysilevska Street, 6, 76002, Ukraine,

e-mail: galichka0806@ukr.net

LEGAL NATURE OF SOURCES OF CONSTITUTIONAL LAW OF UKRAINE

Purpose. The purpose of the paper is to analyze the concepts and problems of the legal nature of the sources of constitutional law of Ukraine and to analyze the basic approaches to understanding the sources of constitutional law and their features.

Methodology. The methodology involves a comprehensive analysis and generalization of available scientific and theoretical material and the formulation of relevant conclusions and recommendations. The following **methods** of scientific knowledge were used during the research: terminological, logical-semantic, functional, system-structural, logical-normative. **Results:** The research outlines the basic approaches to understanding the sources of constitutional law and their features. Based on this, these approaches are summarized and our view of the legal nature of the sources of constitutional law of Ukraine is offered through the disclosure of their functions and features.

Originality. The article deals with the legal nature of the sources of constitutional law of Ukraine, outlines the basic approaches to understanding the sources of constitutional law and their features. These approaches are summarized and their view of the legal nature of the sources of constitutional law of Ukraine is offered through the disclosure of their functions and features. **Practical significance.** The results of the research can be used in legislation and law-enforcement activities.

Key words: sources of constitutional law of Ukraine, legal nature, basic approaches and features.

Постановка проблеми. В теорії права поняття «джерело права» виникло і досліджується давно. Вперше воно було введено ще римськими юристами. Зокрема, Марк Туллій Цицерон в роботі «Про оратора» писав: «Для будь-кого, хто шукає основ і джерел права, одна книжечка XII таблиць вагою свого авторитету і безліччю користі воістину перевершує бібліотеки всіх філософів» [1, с.113]. Проте в якості наукової проблеми питання про правову природу джерел права виникло тільки в XIX ст. При цьому у юридичній науці мали місце різноманітні правові позиції щодо розуміння їх сутності. Дане питання досліджується багатьма вченими, а саме в аспекті правової природи джерел конституційного права України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням розуміння правової природи джерел конституційного права України займалися такі науковці як С. Боботов, М. Баглай, А. Венгеров, О. Денькович, Ю. Ключковський, О. Марцеляк, В. Погорілко, В. Федоренко, М. Ставнійчук, Т. Стешенко, Ю. Тодика та інші

Постановка завдання. У статті розглянуто правову природу джерел конституційного права України, окреслено основні підходи щодо розуміння джерел конституційного права та їх рис. Підсумовано ці підходи та запропоновано своє бачення правової природи джерел конституційного права України через розкриття їх функцій та ознак.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиція використовувати термін «джерела права» була започаткована ще в науці державного права, починаючи з часів Російської імперії, продовжена радянською наукою і пролонгована наукою конституційного права незалежної України.

При цьому під джерелами державного (радянського державного) права розуміли: ті форми, в яких проявляється зовні державна воля, виражена в нормах державного права; юридичні форми, здатні виражати правові норми, що відносяться по змісту регулюючих ними суспільних відносин до предмету радянського державного права; правові акти, в яких виражені державно-правові норми; всі ті акти, в яких містяться державно-правові норми; правові форми, в яких державна воля отримує своє вираження в державно-правових нормах або актах; форми, в яких виражені державно-правові норми.

І в наш час деякі науковці продовжують дотримуватися такого розуміння джерел конституційного права. Наприклад, О.Ф. Фрицький говорить, що джерелами конституційного права України є форми, в яких виражені норми конституційного права [2, с. 43] (аналогічне визначення щодо джерел конституційного права дається у юридичному словнику), О.В. Совгіря та Н.Г. Шукліна пишуть, що у конституційному праві джерело права – це нормативний акт, в якому містяться конституційно-правові норми [3, с. 27].

Українська вчена О.П. Васильченко стверджує, що під терміном «джерело конституційного права» розуміється спосіб існування найбільш суттєвих і загальних правил поведінки (зовнішня форма їх виразу), які володіють власними ознаками й регулюють постійні відносини конституційного характеру [4, с. 14].

Як пишуть В.Ф. Погорілко та В.Л. Федоренко в останні роки були здійснені спроби кардинальної ревізії поглядів на сутність і зміст джерел конституційного права. Зокрема, сучасні

вчені наголошують, що існуючі у вітчизняній науці визначення джерела конституційного права не відображають сутність цієї юридичної категорії, оскільки джерела конституційного права за своєю сутністю є вираженням волі Українського народу і політики держави. За змістом же джерела конституційного права слід розрізняти залежно від особливостей юридичної сили конституційно-правових норм, що об'єктивовані в цих джерелах. Тобто джерела конституційного права України – це насамперед зовнішня об'єктивація волі Українського народу і політики Української держави, що передбачає надання їм чи визнання за ними певної юридичної сили. І вони роблять висновок, що джерело конституційного права України у його правовому значенні – це зовнішня форма об'єктивації встановлених чи санкціонованих Українським народом і Українською державою, територіальними громадами чи громадською спільнотою Автономної Республіки Крим конституційно-правових норм, які мають належну юридичну силу [5, с. 79-80].

Автори монографічної роботи «Джерела конституційного права України» приходять до висновку, що джерела конституційного права України – це обов'язкові акти волевиявлення всеукраїнського та місцевих референдумів, акти органів державної влади, органів місцевого самоврядування, що містять положення норм конституційного права у письмовій формі, а також ті акти волевиявлення владних суб'єктів, що є неписаними нормативними фактами, на основі яких (актів) виникають, змінюються та припиняються конституційно-правові відносини в Україні [6, с. 108].

Вважаємо, що точне визначення джерел конституційного права можна дати, виходячи з їх характерних рис. Хоча знову ж таки єдиної точки зору щодо їх окреслення та розуміння в юридичній літературі немає. Наш сучасник М.І. Марчук стверджує, що для того, щоб визнати той чи інший документ джерелом конституційного права України, він має відповідати трьом ознакам: 1) бути нормативним, тобто містити норми права і бути розрахованим на неодноразове використання; 2) бути чинним, тобто мати юридичну силу, бути здатним до реального впорядкування суспільних відносин; 3) містити хоча б одну конституційно-правову норму [7, с. 20].

Доволі розлогу характеристику ознак джерел конституційного права дають В.Ф. Погорілко та В.Л. Федоренко у своєму підручнику «Конституційне право України: Академічний курс». Вони стверджують, що найхарактернішими юридичними ознаками (кваліфікаціями) джерел конституційного права України є такі ознаки:

1) За сутністю та змістом джерела конституційного права України відображають волю та інтереси Українського народу та політику держави і безпосередньо виражають владні відносини у суспільстві та державі. Джерела конституційного права мають загальнообов'язковий характер для всіх суб'єктів конституційно-правових відносин і є їх основою для формування інших галузевих джерел права.

2) За предметом правового регулювання джерела конституційного права України відрізняються від інших галузевих джерел права тим, що вони регулюють владні суспільні відносини політичного характеру.

3) За суб'єктами право творення джерела конституційного права різняться від інших галузевих джерел права чітко окресленим колом цих суб'єктів. Суб'єктами конституційного право творення є Український народ, держава та суб'єкти місцевого самоврядування.

4) За функціями джерела конституційного права України здебільшого здійснюють установчу і регулятивну функції (рідше охоронну функцію). Щодо системи джерел національного права в цілому, джерела конституційного права є системоутворюючим компонентом національної системи права.

5) За формою джерела конституційного права України є зовнішнім проявом буття об'єктивно існуючих конституційно-правових норм. При цьому джерелами конституційного права

України об'єктивізують лише правотворчі, а не правозастосовні норми конституційного права. Формами вираження конституційно-правових норм зовні є форми позитивного права – Конституція, закони України, Регламент Верховної Ради України, висновки і рішення Конституційного Суду України, акти місцевого самоврядування тощо. До того ж джерела конституційного права об'єктивізують лише правомірні, легітимні конституційно-правові норми, тобто такі норми конституційного права, що за змістом, формою, суб'єктами і процедурою правотворчості не суперечать чинному законодавству.

6) за способами і засобами правотворення – встановлені чи санкціоновані народом України, державою чи суб'єктами місцевого самоврядування. Встановлення чи санкціонування конституційно-правових у нормативно визначених формах здійснюється відповідно до встановленої законодавством процедури. Наприклад, Український народ може визначати конкретні конституційно-правові акти через всеукраїнський референдум. У цьому разі джерелом конституційного права буде рішення (акт) всеукраїнського референдуму.

7) Джерела конституційного права мають найвищий ступінь гарантованості й забезпечуються всіма заходами державного впливу, що передбачені чинним законодавством. На відміну від інших галузевих джерел національного права гарантованість джерел конституційного права України і, насамперед, основного джерела – Конституції України, забезпечується спеціально створеним органом конституційної юстиції – Конституційним Судом України.

8) Джерела конституційного права у своїй взаємодії утворюють певну органічну систему – систему джерел конституційного права. Ця система має структурні, функціональні та генетичні зв'язки між усіма її складовими елементами.

9) Як і будь-яка інша система, система джерел конституційного права репрезентована різнопорядковими елементами (складовими), що підлягають класифікації. На відміну від інших галузевих джерел права, система джерел конституційного права України репрезентована найбільшою кількістю видів джерел, які можуть бути класифіковані за всією сукупністю критеріїв класифікації джерел права в цілому.

10) Приведення джерел конституційного права України у відповідність до правових стандартів ЄС, з огляду на системоутворюючий характер, сприяють адаптації всього національного законодавства до законодавства ЄС, що є необхідною вимогою для європейської інтеграції України.

Проте у своїй наступній роботі Погорілко В.Ф. та Федоренко В.Л. до числа ознак джерел конституційного права відносять уже ті, які властиві всім джерелам національного права (видаються в межах повноважень відповідних суб'єктів правотворчості; мають відповідати нормативним положенням актів, що видані вищими суб'єктами правотворчості; набувають загальнообов'язкової сили, змінюються та втрачають юридичну силу відповідно до спеціальної юридичної процедури; мають системний характер тощо) та спеціальні юридичні ознаки (вони виражають політичну волю й легітимні інтереси Українського народу, Української держави, територіальних громад та громадської спільноти АР Крим; об'єктивізують норми конституційного права України, які визначають і регулюють найважливіші, переважно політичні відносини у суспільстві та державі; мають загальнообов'язковий характер для всіх суб'єктів конституційно-правових відносин; є основою національної правової системи і нормативним підґрунтям для формування інших галузевих систем джерел права; представлені широким колом традиційних та новітніх юридичних правових форм; існування й дієвості конституційно-правових норм (нормативно-правові акти, правові договори, правові звичаї і т.д.); мають власну багатоаспектну систему тощо) [5, с. 81].

О.В. Совгіря та Н.Г. Шукліна дотримуються позиції, що джерела конституційного права характеризуються загальними (тобто притаманними для джерел інших галузей права) та спеціальними юридичними ознаками. До числа перших, на їх погляд, відносяться такі:

- 1) ці джерела видаються в межах повноважень відповідних суб'єктів правотворчості;
- 2) вони мають відповідати нормативним положенням актів, що видані вищими суб'єктами правотворчості;
- 3) нормативний акт набуває загальнообов'язкової сили, як правило, за умови його оприлюднення або через іншу форму доведення до відома виконавців.

До спеціальних ознак джерел конституційного права України належать:

- 1) за своєю сутністю джерела конституційного права об'єктивно відображають волю Українського народу (як на загальнодержавному, так і на локальному рівні) та політику держави і безпосередньо виражають зміст владних відносин у суспільстві та державі;
- 2) за змістом джерела конституційного права мають загальнообов'язковий характер для всіх суб'єктів конституційно-правових відносин і є основою для формування інших галузевих джерел права; представлені широким колом традиційних та новітніх юридичних правових форм;
- 3) за формою об'єктивації джерела конституційного права є зовнішньою формою вираження об'єктивно існуючих конституційно-правових норм;
- 4) за суб'єктами правотворчості конституційно-правові норми можуть бути встановлені чи санкціоновані виключно суб'єктами конституційної правотворчості: Українським народом, державою чи суб'єктами місцевого самоврядування [3, с. 27].

Отже, нами окреслені основні підходи щодо розуміння джерел конституційного права та їх рис. Виходячи з цього ми можемо підсумувати ці підходи та запропонувати своє бачення правової природи джерел конституційного права України через розкриття їх функцій та ознак.

О.Є. Кутафін звертає увагу, що джерела конституційного права здійснюють три тісно пов'язані функції. По-перше, вони втілюють в собі рішення правотворчих органів про створення, зміну чи відміну норм конституційного права. По-друге, джерела конституційного права є тією формою, в якій норми конституційного права виступають в реальному житті, з якої черпаються знання про чинне конституційне право, до якого зазвичай звертаються при вирішенні конкретних правових питань, що виникають у сфері конституційного права. По-третє, джерела конституційного права визначають засади змісту і форму джерел права для всіх інших галузей права [8, с. 18-19].

Що ж стосується ознак джерел конституційного права України, то до числа таких можна віднести:

- 1) Вони є зовнішньою формою об'єктивізації правових норм;
- 2) Вони містять конституційно-правові норми, які закріплюють і регулюють найважливішу сферу правових відносин, що виникають у процесі забезпечення прав людини, здійснення публічної влади, народовладдя тощо;
- 3) Зовнішня форма об'єктивізації конституційно-правових норм являє собою надзвичайно складний і багатогранний процес творення права, який виражається в встановленні чи санкціонованні народом України певних актів шляхом референдуму (творення права самим народом) чи специфічній правотворчій діяльності відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування;
- 4) Джерела конституційного права мають загальнообов'язковий характер для всіх суб'єктів конституційно-правових відносин;
- 5) Не виконання приписів, що містяться в джерелах конституційного права України має наслідком притягнення винних не тільки до юридичної відповідальності (в першу чергу, конституційно-правової), а й до політичної;

6) Джерела конституційного права мають комплексний характер, тому що об'єднують і матеріальні, і процесуальні норми;

7) Джерела конституційного права мають універсальний характер оскільки в більшості випадків закріплені в них конституційно-правові норми поширюються на всі сфери життєдіяльності держави і суспільства і практично на всі галузі системи національного права;

8) Джерела конституційного права виконують інтеграційну функцію національної правової системи – вони з'єднують її в одне цілісне правове утворення, що забезпечує єдність, цілісність і стабільність правової системи; 9) Як і будь-яка інша система, система джерел конституційного права репрезентована найбільшою кількістю видів джерел і різноманітними складовими, що обумовлено самим змістом конституційного права як галузі права, його структурою, юридичною природою конституційно-правових норм, функціями та спеціалізацією галузі конституційного права;

10) Однією з кваліфікаційних ознак джерел конституційного права України є те, що вони адресуються особливим адресатам – Український народ, громадяни України, іноземці, особи без громадянства, Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, органи місцевого самоврядування тощо.

Зазначені риси джерел конституційного права України приводять нас до висновку, що під ними слід розуміти здійснену Українським народом чи повноважними органами публічної влади України зовнішню форму об'єктивізації конституційно-правових норм, що визначають і регулюють найважливіші, переважно політичні відносини у суспільстві та державі; мають загальнообов'язковий характер для всіх суб'єктів конституційно-правових відносин; є основою національної правової системи і нормативним підґрунтям для формування інших галузевих систем джерел права; представлені широким колом традиційних та новітніх юридичних правових форм; існування й дієвості конституційно-правових норм (нормативно-правові акти, правові договори, правові звичаї і т.д.); мають власну багатоаспектну систему тощо).

Список використаних джерел

1. Цицерон Марк Туллий. Три трактата об ораторском искусстве. Под ред. М.Л. Гаспарова. М., 1994. 475 с.
2. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: Підручник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 536 с.
3. Совгиря О.В., Шукліна Н.Г. Конституційне право України: Навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2007. 632 с.
4. Васильченко О.П. Джерела конституційного права України (системно-функціональний аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2007. 16 с.
5. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України: підручник /за заг. ред. В.Л. Федоренка. К.: Видавництво Ліра-К, 2012. 576 с.;
6. Джерела конституційного права України: монографія / Відп. редактори: Ю.С.Шемшученко, О.І. Ющик. К.: Вид-во «Наукова думка», 2010. 711 с.
7. Конституційне право: навчальний посібник / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; за заг. ред. М.І. Марчука; О.С. Бакумов, Л.Д. Варунц, Т.І. Гудзь та ін. Харків, 2017. 408 с.
8. Кутафин О. Е. Источники Конституционного права Российской Федерации. М. : ЮРИСТЪ, 2002. 348 с.

References

1. Tsytserson Mark Tullyi. (1994). *Try Traktata Ob Oratorskom Yskusstve* [Three treatises on oratory]. M. (in Russian)
2. Frytskyi, O. F. (2006). *Konstytutsiine Pravo Ukrainy* [Constitutional Law of Ukraine]. K.: Yurinkom Inter. (in Ukrainian)
3. Sovhyria, O. V. Shuklina, N. H. (2007). *Konstytutsiine Pravo Ukrainy* [Constitutional Law of Ukraine]. K. Yurinkom Inter. (in Ukrainian)
4. Vasylchenko, O. P. (2007). *Dzherela Konstytutsiinoho Prava Ukrainy (Systemno-Funktsionalnyi Analiz)* [*Sources of Constitutional Law of Ukraine (system-functional analysis)*]. K. (in Ukrainian)
5. Pohorilko, V. F., Fedorenko, V. L. (2012). *Konstytutsiine Pravo Ukrainy* [Constitutional Law of Ukraine]. K. (in Ukrainian)
6. Shemshuchenko, Yu. S., Yushchuk, O. I. (Ed.) (2010). *Dzherela konstytutsiinoho prava Ukrainy* [*Sources of constitutional law of Ukraine*]. K. (in Ukrainian)
7. Marchuk, M.I., Bakumov, O.S., Varunts, L.D., & Hudz T.I. (Ed.). (2017). *Konstytutsiine Pravo* [*Constitutional right*]. (Vol 1). Kharkiv. (in Ukrainian)
8. Kutafyn, O. E. (2002). *Ystochnyky Konstytutsyonnoho prava Rossyiskoi Federatsyy* [*Sources of the Constitutional Law of the Russian Federation*]. M. (in Russian)

Надійшла до редакції 19 листопада 2019 р.

